

Parki narodowe w Polsce i ich rola w procesie ochrony przyrody

Parków Narodowych jest w Polsce ponad dwadzieścia. Ich roli w procesie ochrony przyrody nie sposób przecenić. Wiele z nich utworzonych zostało celowo dla ochrony siedlisk określonych gatunków ptaków (np. Woliński Park Narodowy ochrania siedliska bielika, którego wizerunek widnieje w polskim godle narodowym, Poleski Park Narodowy ma na celu ochronę siedlisk żurawi), ssaków (głównym ochranianym gatunkiem Kampinoskiego Parku Narodowego jest łoś, Białowieskiego żubr, Bieszczadzkiego ryś, Ojcowskiego nietoperz), roślin (do gatunków chronionych w Karkonoskim Parku Narodowym zalicza się między innymi goryczka trojeściowa i dzwoneczek karkonoski) czy wyjątkowych cech topograficznych i otaczających ich ekosystemów (jak szczyt Trzy Korony w Pienińskim Parku Narodowym czy Szczeliniec Wielki w Parku Narodowym Gór Sowich). Wiele pełni rolę edukacyjną, szczególnie w zakresie ekologii. W innych prowadzi się prace badawcze z zakresu biologii roślin i zwierząt, funkcjonowania ekosystemów. W parkach rozwija się także ekoturystyka.

Historia parków narodowych w Polsce i ich status prawny

Pierwszymi Parkami Narodowym, których teren służył ochronie przyrody, były Puszcza Białowieska oraz Pieniński Park Narodowy. Oba powstały w roku 1932, choć teren Puszczy Białowieskiej ochronie podlegał już od XIX wieku. W kolejnych latach powstawały: Tatrzański Park Narodowy (1947), Świętokrzyski (1950), Babiogórski (1954), Ojcowski (1956), Wielkopolski (1957), Kampinoski i Karkonoski (1959). W latach sześćdziesiątych XX wieku powstały dwa: Woliński oraz Słowiński Park Narodowy, w latach siedemdziesiątych XX wieku Roztoczański oraz Bieszczadzki, w latach osiemdziesiątych Wigierski oraz Gorczański. Pięć parków narodowych utworzono w latach dziewięćdziesiątych i były to kolejno: Poleski, Drawieński, Gór Stołowych, Maguski i Narwiński. W nowym stuleciu powstał jeszcze jeden – Park Narodowy Ujścia Warty.

Sposób istnienia i działania parków narodowych w Polsce reguluje ustawa O ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004.

Rola parków narodowych w procesie ochrony przyrody

Ustawa o ochronie przyrody nakłada na władze parków narodowych i krajobrazowych obowiązek opracowywania długoletnich strategii służących ochronie krajobrazu i przyrody, w tym: gleb, podłoża geologicznego, rzeźby terenu, stosunków wodnych, różnorodności fauny i flory. W planowaniu długoterminowych strategii ochronnych kluczową rolę odgrywają walory zarówno przyrody ożywionej jak i nieożywionej. Sposoby ochrony przyrody nieożywionej, do której zalicza się między innymi formy wietrzeniowe wychodni skalnych, reliktove oraz współczesne formy rzeźby terenu, warunki klimatyczne czy szlaki wodne, powinny być traktowane na równi ze sposobami ochraniaia przedstawicieli przyrody ożywionej. Do tego zobowiązuje Polskę między innymi Europejska Konwencja Krajobrazowa oraz Europejska Karta Glebowa. Programy ochrony środowiska w parkach narodowych wyglądają w Polsce różnie, a wynika to z różnego stopnia poznania środowiska przyrodniczego w poszczególnych parkach. W niektórych (np. Białowieskim, Bieszczadzkim czy Karkonoskim) stan badań naukowych jest zadowalający, w innych (szczególnie

parkach krajobrazowych) niekoniecznie. Strategie ochrony środowiska przyrodniczego obejmują między innymi inwentaryzacje i waloryzacje elementów środowiska wraz z mapami ich występowania. Waloryzacja obiektów przyrodniczych prowadzona jest w trzech kategoriach, w których określa się walory najwyższe, wysokie oraz przeciętne dla danego parku. W dalszej kolejności, zależnie od specyfiki obiektów (na przykład dla Tatr charakterystyczne są wielkie ściany skalne, czy przykłady polodowcowej rzeźby tereny, w Karkonoszach formy wietrzeniowe, a w Słowińskim Parku Narodowym wydmy) podejmuje się określone działania ochronne. W przypadku zmian zaistniałych z powodu działalności człowieka, czy to osadniczej, czy gospodarczej, tereny przejmowane przez parki narodowe mogą podlegać na przykład tak zwanej „renaturalizacji” czy ograniczeniu ruchu turystycznego (ludzie spacerując udeptywają pokrywę glebową). Ograniczanie zmian zachodzących w sposób naturalny (wietrzenie skał, obrywy skalne, osuwiska, powodzie, zarastanie łąk) polegać może na zabezpieczeniu terenu, odgruzowywaniu szlaków turystycznych lub wytyczaniu nowych, zabezpieczaniu koryt rzek i bloków skalnych. W parkach narodowych dokonuje się także tak zwanych rewitalizacji siedlisk zwierząt chronionych. Na przykład w parku „Ujście Warty” realizuje się projekt rewitalizacji siedlisk łąkowo-bagiennych ginących gatunków ptaków, wprowadza zabezpieczenia przeciwpowodziowe obszaru siedlisk, wykasza łąki wypasając zwierzęta hodowlane w celu utrzymania korzystnych warunków dla ptaków, buduje infrastrukturę hydrotechniczną (remontuje kanały, rowy melioracyjne i buduje nowe) odprowadzającą wodę z łąk, co pozwala chronić siedliska ponad stu siedemdziesięciu gatunków ptaków. Na terenie parków narodowych ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe.

Działalność społeczna

Parki narodowe to jedna z najważniejszych obszarowych form ochrony przyrody w Polsce. Obejmują tereny wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi. I choć ich głównym celem pozostaje zachowanie różnorodności biologicznej zasobów, tworów i składników przyrody, działalność związana z udostępnianiem obszaru parku turystom oraz prowadzenie działań związanych z edukacją ekologiczną są nie mniej ważne. Wymienione cele pozostają trzeba głównymi wskazywanymi przez ustawę o ochronie przyrody. Na działalność społeczną i edukacyjną, w tym na przykład rozbudowę infrastruktury edukacyjnej, zwiększanie jej dostępności dla osób niepełnosprawnych, budowę muzeum itp. parki otrzymują dodatkowe środki finansowe, często pochodzące z projektów unijnych. W roku 2014 w ramach projektu Programu Ochrony Infrastruktury i Środowiska takie finansowanie otrzymały parki: Ujście Warty, Karkonoski, Tatrzański, Słowiński oraz Bory Tucholskie.

Jednym z zadań realizowanych w parkach narodowych jest edukacja ekologiczna, realizowana między innymi poprzez organizowanie turystyki. Powstawanie ruchu turystycznego wywołuje jednak kolizję między dwiema podstawowymi funkcjami parków narodowych, mianowicie turystyką i ochroną przyrody. Negatywny wpływ turystyki może skutkować obniżeniem walorów krajobrazowych, w skrajnych przypadkach dewastacją środowiska. W celu przeciwdziałania podobnym rezultatom prowadzi się na terenach chronionych badania nad problemem tak zwanej pojemności turystycznej, czyli ocenia się stopień odporności środowiska na chłonność i pojemność ruchu turystycznego. Naukowcy posługują się miarą stopnia tolerancji

danej jednostki przestrzennej (regionu turystycznego, parku narodowego czy krajobrazowego) na ruch turystyczny i związaną z nim infrastrukturę bez jednoczesnej degradacji środowiska.

Na terenach parków niekiedy znajdują się jednostki naukowe lub muzea i inne obiekty kultury informujące o specyfice miejsca, chronionych gatunkach roślin i zwierząt, podejmowanych badaniach.

Parki narodowe i inne tereny chronione a zagospodarowanie przestrzenne gmin

Polityka ochrony przyrody i krajobrazu nie zawsze idzie w parze z planami zagospodarowania przestrzennego wprowadzanymi w życie przez władze gminne. W sytuacji idealnej władze gmin współpracują z dyrektorami parków, a podejmowane działania sytuują się na granicy potrzeb mieszkańców, np. tych dotyczących rozbudowy infrastruktury (budowy dróg, stacji kolejowych, linii energetycznych lub stacji sieci komórkowych) a potrzeb związanych z ochroną przyrody. Współpraca zmniejsza także ryzyko opóźnień inwestycji ze względu na możliwość wydania decyzji odmownej przez dyrekcję parku i niezatwierdzenie projektu gminy. Idea tak zwanego zrównoważonego rozwoju wzbogacana o inne projekty, jak na przykład Natura 2000 oraz założenia w postaci rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, zakłada objęcie ochroną coraz większej powierzchni terenów Polski. W 2004 roku różnym formom ochrony pod względem przyrodniczym lub krajobrazowym podlegało około 1/3 powierzchni kraju.

Zgodnie z Ustawą o ochronie przyrody, park narodowy zajmować musi teren nie mniejszy niż 1000 kilometrów kwadratowych, co oznacza, że teren parku często znajduje się w obrębie kilku jednostek administracyjnych (Biebrzański Park Narodowy znajduje się w obrębie aż 14 gmin). Rodzi to problemy w funkcjonowaniu obszarów chronionych, w tym gospodarowaniu zasobami naturalnymi czy terenami (na przykład przy opracowywaniu planów dla tych obszarów). Średnia gęstość zaludnienia w gminach leżących w obszarze parków narodowych waha się między 20 a 40 osób na 1 kilometr kwadratowy, ale zdarzają się i takie gminy, w których gęstość zaludnienia sięga 200 osób na 1 kilometr kwadratowy, znacząco przewyższając nawet średnią dla całego kraju (122 osoby na 1 kilometr kwadratowy). Liczba ludności zamieszkującej tereny parków ma szczególne znaczenie, bowiem trzeba jej zapewnić dostęp do podstawowych usług, w tym odpowiednich warunków zamieszkania i użytkowania zamieszkiwanego tereny (dróg, szlaków kolejowych, trakcji elektrycznych itp.) przy jednoczesnej ochronie walorów środowiska przyrodniczego. Artykuł 15 Ustawy o ochronie przyrody zakazuje w parkach narodowych między innymi: budowy innych urządzeń technicznych innych niż służących na potrzeby parku, regulacji rzek (jeśli zmiany te nie służą ochronie przyrody), pozyskiwania materiałów (skał, torfu, bursztynu), prowadzenia działalności wytwórczej, eksploataowania gleb, organizowania imprez rekreacyjnych i sportowych. Przed kilkoma laty wybuchł spór między mieszkańcami miasta Augustowa na Mazurach oraz obrońcami terenów Doliny Rospudy objętych programem Natura 2000. Spór dotyczył budowy obwodnicy miasta, która miałaby zwiększyć bezpieczeństwo ruchu drogowego i mieszkańców, ale zgodnie z analizami ekologów stanowiłaby zagrożenie okolicznych bagien i torfowisk, na których występują gatunki chronione. Budowę obwodnicy rozpoczęto w roku 2008, przerwano w roku 2009 pod wpływem nacisków ze strony Parlamentu Europejskiego. W tym samym roku przedstawiono nowy projekt obwodnicy omijający obszary ochrony ptaków (w tym głuszca, orlika krzykliwego, bielika) oraz obszarów bagien i torfowisk chronionych programem Natura 2000. Inny bardzo głośny przykład dotyczy eksploatacji drzewostanu Białowieskiego Parku Narodowego, w

którym znajdują się jedyne w Polsce fragmenty lasu pierwotnego. Zwiększona wycinka lasów rozpoczęta została w marcu 2016 roku na mocy decyzji ówczesnego Ministra Rolnictwa. Władze państwowe twierdziły, że wycinają i usuwają drzewa zaatakowane przez korniki, ekolodzy zaś, że eksploatacja puszczy służy interesom lokalnych biznesmenów. Drewno miało trafiać do tartaków, być kontraktowane przez fabryki mebli. W obronie wycinki i przeciwko ekologom stanęła lokalna ludność. W tym także czasie Minister ogłosił, że niektóre z terenów przyrodniczych chronionych prawem znalazły się na listach przypadkowo i należałoby przemyśleć wykreślenie przynajmniej niektórych z nich z unijnego programu. Wycinka drzew została wstrzymana w roku 2017 na mocy decyzji Parlamentu Europejskiego grożącego polskim władzom karą finansowymi.

Zachowanie w parkach narodowych

Na koniec nadmienić należy, że w parkach narodowych panuje określony kodeks etyczny, do którego stosowania zobowiązany jest każdy turysta. Przede wszystkim nasza obecność w parku nie powinna mieć destrukcyjnego wpływu na przyrodę, w tym zamieszkujące park zwierzęta. Nie wolno zatem, pod rygorem złamania prawa, polować, chwycić zwierząt (w tym wędkować poza obszarami do tego wyznaczonymi), płoszyć ich lub niszczyć ich lęgówisk i gniazd. Nie wolno ścinać, łamać ani niszczyć roślin. Parki narodowe nie służą również do pozyskiwania surowców. Ścinanie na ich terenie drzew, wydobywanie skał i minerałów, zbiór jagód czy grzybów należą do czynności zabronionych. Panuje w nich zakaz pozostawiania po sobie śmieci i innych odpadów, w tym tych organicznych, które mogą mieć wpływ na zmiany ekosystemów. Innymi słowy, nie powinniśmy w parku wyrzucać ogryzka od jabłka, bo z pestki może wyrosnąć jabłko. Odpady organiczne, podobnie jak opakowania po jedzeniu, zabieramy z parku ze sobą. W parku nie zachowujemy się głośno, krzyk może bowiem straszyć zamieszkujące park zwierzęta. Ze względu na potrzebę zachowania ciszy nie wolno także przemieszczać się motorowerem czy używać motolotni. Powinniśmy się także trzymać wyznaczonych szlaków turystycznych, jeśli podróżujemy z psem, to trzymać go na smyczy, powstrzymać od eksplorowania jaskiń innych niż wyznaczone. W parku nie pozostawiamy jedzenia i nie dokarmiamy zwierząt. Te dziko żyjące powinny samodzielnie podejmować wysiłek zdobycia pożywienia. Pozostawiając jedzenie nieświadomie także przyczyniamy się do rozregulowania ekosystemu, wpływamy na liczebność osobników poszczególnych gatunków. Aktywności rekreacyjno-sportowe jak żeglowność, jazda konna czy rowerowa dozwolone są tylko w wyznaczonych miejscach i zabronione poza nimi. W żadnym też miejscu nie możemy w parku rozpalać ogniska ani posługiwać się otwartym ogniem. Zakazy służą ograniczeniu obecności człowieka i jego wpływu na teren podlegający ochronie krajobrazowej ze względu na jego specyfikę, walory, jakość. Artykuł 15 Ustawy o ochronie przyrody precyzuje także, że w parkach narodowych i rezerwatach przyrody nie wolno biwakować. Jest to uzasadnione faktem, że nie powinniśmy zbaczać z wyznaczonych ścieżek i szlaków turystycznych, czego biwakowanie by wymagało. Zdarza się jednak, że zarówno w parku narodowym jak i rezerwacie znajdują się miejsca specjalnie do biwakowania wyznaczone, i wówczas tylko w nich można rozbić namiot. W innych miejscach krajobrazowo atrakcyjnych, jak plaże czy lasy, przed biwakowaniem należy uzyskać zgodę odpowiedniego urzędu, lub – w przypadku lasu – właściciela. W przeciwnym razie rozbić namiotu będzie nielegalne.

Zakończenie

Działalność parków narodowych w Polsce polega na znalezieniu kompromisu pomiędzy ochroną przyrody a koniecznością udostępniania jej turystom. Ochroniany krajobraz przy zwiększonym ruchu turystycznym ulec może zniszczeniu, z drugiej jednak strony ochraniaemy przyrodę, by móc się cieszyć jej zasobami. Parki narodowe stanowią bardzo istotne ogniwo w dążeniach do zachowania lokalnej różnorodności biologicznej. Stanowią jednocześnie o wyjątkowości tegoż środowiska i biorą udział w budowaniu tożsamości jego mieszkańców.

Magdalena Gimbut

Literatura

Alexandrowicz Z. *Ochrona zabytków przyrody nieożywionej*. W: *Ochrona i kształtowanie środowiska przyrodniczego*, red. W. Michajłow i K. Zarzycki. Warszawa 1978.

Podawca K. *Planowanie przestrzenne gmin a zagospodarowanie przestrzenne parków narodowych*. „Acta Scientiarum Polonorum. Architektura 5” (2) 2006.

Pstrocka-Rak M. *Przyrodnicze uwarunkowania turystyki pieszej w Karkonoskim Parku Narodowym w aspekcie chłonności i pojemności turystycznej*. Wrocław 2017.

Praca opublikowana w Internecie, dostępna pod adresem: <https://www.researchgate.net/publication/330134925> *Przyrodnicze uwarunkowania turystyki i pieszej w Karkonoskim Parku Narodowym w aspekcie chlonnosci i pojemnosci turystycznej*

Skiba S. *Rola parków narodowych w ochronie walorów środowiska abiotycznego i gleb*. „Roczniki Bieszczadzkie” 2007.

Tobolski K., Mocek A., Dzieciołowski R. *Przyroda Słowińskiego Parku Narodowego*. Poznań 1997.

Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 roku.

<https://samorzad.lubuskie.pl/wiadomosci/772870.Parki-narodowe-otrzymaly-wsparcie-w-ramach-POiS-20142020.html>

<https://lubuskie.onet.pl/rewitalizacja-siedlisk-ptakow-w-parku-narodowym/?6yqp>